

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević"

UDK 811.163.4.'28

O KLASIFIKACIJI CRNOGORSKIH GOVORA

Postoji neka neulovljiva impresionistička linija koja nam pomaže da čim otvori usta, odmah prepoznamo Crnogorca i razlikujemo ga od svih drugih, pa i Crnogorca novoštokavca od drugih novoštokavaca. Dalibor Brozović (Crnogorski govori, CANU, 1984, str. 60)

Autor daje analitičko-kritički osvrt na dosadašnje pokušaje klasifikacije crnogorskih govora i nudi novi model za njihovu klasifikaciju. Pošavši od "zamjene jata" i akcenatskoga stanja kao osnovnoga načela za klasifikaciju štokavskih govora, crnogorske govore dijeli na tri skupine: jugoistočnu, severozapadnu i govore crnogorskoga Sandžaka. Ova uslovna podjela ne negira tezu o spontano razvijenome *koine* tipu crnogorskih narodnih govora.

Crna Gora je tokom XX. vijeka dala niz izuzetno značajnih dijalektologa. Iako je većina njih živjela i stvarala izvan crnogorskoga prostora, svi su oni dobar dio svojega naučno-istraživačkog rada usmjerili prema Crnoj Gori, prvenstveno prema crnogorskim govorima. Zahvaljujući toj činjenici, danas se može reći da crnogorski govori spadaju među najbolje izučene govore u slavističkome svijetu. To, naravno, ne znači da je proces njihova izučavanja finalizovan i da su oni u cjelosti izučeni, ali bi se i na osnovu dosadašnjih rezultata moglo pristupiti izradi *Dijalektologije crnogorskoga jezika* kao sinteze tih izučavanja. Ovaj stav najbolje potvrđuje selektivna *Bibliografija govora Crne Gore* Draga Čupića, koja je 1983. godine iznosila impozantnih 568 jedinica.¹

¹ Vidi: Drago Čupić, *Bibliografija govora Crne Gore*, Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 97-128.

Prvi proučavalac crnogorskih govora bio je Vuk Karadžić, koji je svoje rezultate objavio 1836. godine u predgovoru *Srpskih narodnih poslovice*. Ipak, XIX. vijek neće dati značajnije radove o ovoj problematici. Takvo je stanje uostalom i kod okolnih naroda. Sistematska izučavanja crnogorskoga jezika, prvjenstveno crnogorskih govora, započeće 1927. godine kad izlazi studija *Dialekt Istočne Hercegovine* Danila Vušovića.² Poslije nje nizaće se značajni radovi, studije i monografije. Vrijedno je spomenuti i monografiju *Der štokavische Dialekt* (Wien, 1907) Milana Rešetara, koja nažalost nikad nije prevedena na neki od štokavskih standardnih jezika, a za montenegristiku je posebno značajna jer je autor veliki prostor posvetio crnogorskim govorima.

Današnje je izučavanje crnogorskih govora u vidnome zaostatku (i kvalitativnom i kvantitativnom) u odnosu na prva tri kvartala XX. stoljeća kad su u mnogo težim uslovima značajne rezultate postigli Danilo Vušović, Mihailo Stevanović, Gojko Ružičić, Radosav Bošković & Mieczysław Małecki, Jovan Vuković, Luka Vujović (jedan od rijetkih koji je živio i radio u Crnoj Gori), Danilo Barjaktarović, Branko Miletić, Mitar Pešikan, Milija Stanić, Drago Ćupić, Dragoljub Petrović, Mato Pižurica i dr. Većini od njih crnogorski je jezik bio maternji, što je svakako bio dobar preduslov za njihova značajna postignuća na ovome polju. Ipak, čini se da je rad na izučavanju crnogorskih govora počeo da stagnira u vrijeme kad se njime počelo koordinirati iz Crne Gore.

Prema veličini terena na koji se odnose, kao najobuhvatnije izdvajaju se četiri studije – pomenimo ih prema redoslijedu njihova objavljivanja: *Dialekt Istočne Hercegovine* (1927) Danila Vušovića, *Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore* (1932) Radosava Boškovića & Mječislava Maleckog,³ *Istočnocrnogorski dijalekat* (1933/34) Mihaila Stevanovića⁴, *Govor Pive i Drobnojaka* (1938/

² Danilo Vušović, *Dialekt Istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927.

³ Rad je objavljen i u Glasniku Odjeljenja umjetnosti CANU, br. 20, Podgorica, 2002, str. 5-13. Iako se autori u naslovu ograničavaju samo na tzv. starocrnogorske govore, oni donose jezički materijal i sa znatno širega područja: Primorje, Zeta, Podgorica, Kuči, Piperi, Bjelopavlići, Pješivci... – i nude klasifikaciju govora toga područja.

⁴ Mihailo Stevanović, *Istočnocrnogorski dijalekat*, Južnoslovenski filolog, knj. III, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933-1934.

39) Jovana Vukovića⁵ i *Uskočki govor I* (1974) i *II* (1977) Milije Stanića.⁶ Ovim studijama pokriva se većina crnogorskoga terena.

* * *

Većina izučavalaca crnogorskih govora nastojala je da dokaže postojanje dva strogo polarizovana dijalekta koji zahvataju crnogorski prostor (ne poklapajući se s crnogorskim državnim granicama). Za severozapadne crnogorske govore usvojen je termin *istočnohercegovački dijalekat*, dok je preostali dio govora različito imenovan: *istočnocrnogorski dijalekat*, *zetsko-lovcenski dijalekat*, *zetsko-sjenički dijalekat*, *zetsko-južnosandžački dijalekat*, *zetsko-gornjopolimski dijalekat* i sl. Kao što se vidi, osim termina *istočnocrnogorski dijalekat* kojim je Mihailo Stevanović 1933. godine imenovao govore na teritoriji Zete s Podgoricom i Lješkopljem, Pipera, Kuća, Bratonožića i Vasojevića,⁷ nijedan drugi termin ne sadrži atribut *crnogorski*. I sâm je Stevanović uskoro odustao od toga termina (koji ostali lingvisti nijesu prihvatili) i usvojio imenovanje Pavla Ivića *zetsko-sjenički dijalekat*,⁸ mada će kasnije i Ivić odustati od ovoga naziva *zato što se pokazalo da Sjenica ne leži na području tog dijalekta*.⁹

Osim ovoga, bilo je jezikoslovaca koji su nastojali da dokažu kako je neodrživa i sintagma *crnogorski govori* jer *na ovoj teritoriji nema pojava koje nije moguće naći na drugim područjima srpskohrvatskog jezika. Zato nije moguće govoriti o crnogorskim govorima sa značenjem pridjevskog dijela ove sintagme „svoj“ a ne i „srpskohrvatski“*. Tako nije moguće govoriti čak ni kada su u pitanju pojedine pojave, ako se eventualno nešto ne bi našlo u oblasti leksike (u kom slučaju treba pomišljati na

⁵ Jovan Vuković, *Govor Pive i Drobunjaka*, Južnoslovenski filolog, knj. XVII, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1938-1939.

⁶ Milija Stanić, *Uskočki govor*, Srpski dijalektološki zbornik, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, Tom I, knj. XX, 1974. i Tom II, knj. XXII, 1977.

⁷ Mihailo Stevanović, *Ibid.*, str. 2.

⁸ Vidi: M. Stevanović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije*, Četvrto izdanje, Obod, Cetinje, 1962. str. 10-11.

⁹ Pavle Ivić, *Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora*, Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 32.

slovensku starinu, eventualno na leksički uticaj koji se nije osjetio na drugim područjima srpskohrvatskog jezika).¹⁰ Ovakav stav Draga Čupića zasniva se na tvrđenju Mitra Pešikana iz njegovoga poznatoga sintetičkog rada *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*. Budući da je taj stav ostavio dalekosežne negativne posljedice u pogledu tretmana crnogorskih govora, naročito zbog toga što je potekao od jezikoslovnoga autoriteta kakav je bio Pešikan, neophodno ga je ovđe prenijeti u cjelosti: *Teritorija današnje SR Crne Gore ne predstavlja posebnu dijalekatsku zonu na srpskohrvatskom odn. štokavskom prostoru. Ova tvrdnja kao da protivrječi svakodnevnom iskustvu i zapažanjima, jer čitav niz dijalekatskih pojava s kojima se sreću ne samo jezikoslovci nego i drugi identifikujemo u prvom redu kao crnogorizme, crnogorske dijalekatske osobenosti. Ipak, bliža analiza takvih pojava redovno pokazuje:*

- *ili da one nijesu samo crnogorske, nego zahvataju i znatne zone izvan Crne Gore;*
- *ili da nijesu opštecrnogorske, tj. da ne zahvataju svu (ni uglavnom svu) Crnu Goru, nego izvan njih ostaju znatni prostori republike;*
- *ili i jedno i drugo: zahvatajući samo dio Crne Gore, mnoge značajne dijalekatske pojave svojstvene su i drugim, često veoma prostranim regijama.*¹¹

Razlika između ova dva autora (Čupića i Pešikana) je u tome što prvi sintagmu *crnogorski govori* smatra neprihvatljivom, a drugi je i sâm upotrebljava.

Pomenuti stavovi i podjela crnogorskih govora zahtijevaju analitički osvrt sa stanovišta današnjih saznanja iz oblasti crnogorske dijalektologije i montenegristike uopšte.

Podjelom crnogorskih govora na dva dijalekta ističe se njihovo nejedinstvo i činjenica da se ta dva dijalekta prostiru znatno šire od crnogorskih državnih granica. U vezi s ovim drugim je i pomenuto njihovo imenovanje kojim se izbjegava atribut *crnogorski*. Kao što je poznato,

¹⁰ Drago Čupić, Ibid., str. 103.

¹¹ Mitar Pešikan, *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXI/1, Matica srpska, Novi Sad, 1979, str. 149.

granice govora, dijalekata i jezika samo se u izuzetno rijetkim slučajevima poklapaju s državnim granicama (kad te granice idu kakvim okomitim planinskim stranama, riječnim klisurama, neprohodnim šumama ili kad presijecaju slabo naseljene prostore), pa u tome dijelu ni Crna Gora ne predstavlja nikakav izuzetak. Bitno je odrediti centar javljanja jezičkih pojava koje markiraju određeni dijalekat ili govor. Zahvaljujući izuzetno bogatim dijalektološkim istraživanjima u Crnoj Gori i izvanrednim rezultatima koji su na tom polju postignuti, mi danas sa sigurnošću možemo utvrditi da je upravo Crna Gora središte jezičkih pojava koje se javljaju na njezinoj teritoriji (bez obzira na to što su prisutni i izvan nje). Međutim, kako je od pobjede Vukove jezičke reforme (školske 1863/64. god.) u Crnoj Gori crnogorski jezik zvanično tretiran kao sastavni dio srpskoga, a opštecrnogorske jezičke osobine kao dijalektizmi srpskoga jezika, pomenuta imenovanja dijalekata zaobilazila su crnogorski etnički i jezički atribut. Protiv takvoga imenovanja oglasio se još 1983. godine Josip Hamm istakavši da *u Pregledu srpskohrvatskih dijalekata odobrenom kao stalni sveučilišni udžbenik za slušača Beogradskoga sveučilišta nema crnogorskih govora kao posebne dijalekatske grupe. Postoje šumadijski, šumadijsko-vojvođanski, vojvođanski i slavonski, no nema crnogorskih. Zašto? – Skrivjeni su pod nazivom „zetsko-južnosandžački”. Mislim da je to diskriminacija koja bi prije pristajala predratnoj malograđanštini nego progresivnom društvu kojemu je jedan od važnih zadataka da realno gleda na činjenice i da stvari postavlja na prava mjesta. Zašto onda krparenje koje ničemu ne vodi? Tko još danas (...) misli na historijsku Zetu (kako se od XI vijeka počela zvati Dioklea-Duklja)? I ako se u nju uključuju južnosandžački govori, šta je onda sa srednjosandžačkima i sjevernosandžačkima? Kuda su oni uključeni i zašto to i u nazivima nigdje ne dolazi do izražaja? Mislim da bi najpoštenije i najpravičnije bilo da se i crnogorski govori zovu crnogorskima, a to što oni jednim dijelom prelaze u južni Sandžak – to ne znači ništa. Opća je značajka dijalekatskih pojava da se one kod nas ne drže, i da se ni u prošlosti nisu držale administrativnih granica, mada se uvijek negdje – na nekim područjima i unutar nekih granica – nalazila njihova jezgra oko koje su se kretala žarišta lokalnih govora. U slučaju oficijoznih „zetsko-južnosandžačkih” govora takvo je središte, nema sumnje, bila Crna Gora, pa i u tom pogledu mislim da nema razloga da se njezini govori ne nazovu crnogorskima (tim više što u njima ima osobina kojih nema – ili barem strukturno i sistemski uzeto*

No, bez obzira na neprihvatljiva imenovanja crnogorskih govora i neodrživost pojedinih interpretacija, doprinos tih dijalektologa montenegristici je nemjerljiv jer su pružili obilje materijala koji služi kao potvrda postojanja crnogorskoga jezika i crnogorskih govora kao cjeline,¹³ tj. građu koja stoji protiv njihove teze o postojanju dva strogo odijeljena dijalekta na teritoriji Crne Gore. Kao i u mnogim drugim oblastima, tako i u jezikoslovlju, hipoteze su nerijetko prihvatane ne u zavisnosti od njihove naučne održivosti nego od autoriteta koji ih je postavio. Takav je slučaj bio i s imenovanjem crnogorskih govora i njihovom podjelom na dva dijalekta, s obaveznom napomenom da ti dijalekti zahvataju znatno širi prostor od crnogorskoga. Ako su iza takvih stavova stajala imena poput Pavla Ivića i Mitra Pešikana, nije čudo što ih je većina ostalih jezikoslovaca, kako savremenika tako i nastavljača, uglavnom bespogovorno prihvatila.

Činjenica da jezičke osobine u Crnoj Gori *nijesu samo crnogorske, nego zahvataju i znatne zone izvan Crne Gore*¹⁴ ne može biti u koliziji sa stavom o postojanju crnogorskih govora kao cjeline, odnosno ne može poslužiti kao potvrda za nepostojanje tipičnih crnogorskih osobina. Ono što je u tome slučaju bitno jeste status tih osobina u crnogorskim govorima (odnosno u crnogorskom jeziku) i govorima okolnih jezika: bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga. Npr. proširenje crnogorskoga konsonantskog sistema glasovima *ś* i *ž*,¹⁵ koji se javljaju i van crnogorske jezičke teritorije, ne znači da se ti glasovi ne mogu smatrati opštercnogorskim niti tipično crnogorskim osobinama u okviru štokavštine – jer u Crnoj Gori oni predstavljaju markantna jezička obilježja i podjednako su prisutni na cijelome terenu, dok u okolnim državama imaju status lokalizama i dijalektizama koji su danas u iščezavanju (ako već nijesu iščezli), a

¹² Josip Hamm, *Crnogorsko T, D + JAT > ĆE, ĆE*, Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 80-81.

¹³ U pomenutom radu M. Pešikana (*Jedan opšti pogled na crnogorske govore*) se na istoj stranici đe se iznose teze o izuzetnoj razućenosti crnogorskih govora i nepostojanju opštercnogorskih jezićkih crta, kaže i sljedeće: *Kao cjelina* (istakao A.Ć.), *crnogorski govori su veoma tipićni dio štokavskoga narječja ili dijalekta*. – str. 149, čime autor negira prijetnodno iznijete tvrdnje.

¹⁴ Mitar Pešikan, *Ibid.*, str. 149.

¹⁵ Vidi: Vukić Pulević, *Glasovi ś i ž u crnogorskoj toponimiji*, *Lingua Montenegrina*, br. 1, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje “Vojislav P. Nikćević”, Cetinje, 2008, str. 75-94.

porijeklo vode uglavnom sa crnogorskoga jezičkog terena. Nepristupačni crnogorski brdski tereni, teški uslovi života, a naročito neprestane borbe s Turcima od XV. vijeka – usloveli su raseljavanje ovoga stanovništva u okolne bliže ili udaljenije predjele. Prirodno, tim seobama raseljene su i crnogorske jezičke osobine van matičnoga terena, pa se time objašnjava i pojava njihova preko crnogorskih državnih granica.

Značaj ovih seoba isticao je i Pavle Ivić, iako je u pogledu crnogorskih govora, njihove podjele i imenovanja, imao stavove bliske Pešikanovim. Navodeći razloge seoba od početka XV. stoljeća do kolonizacije prema Vojvodini, Slavoniji, Kosovu i Metohiji u XX. vijeku, Ivić ističe da *izvesni naši krajevi odigrali su u istoriji ulogu stalnog izvora seoba. (...) Najjača od svih struja bila je dinarska. Njena matična oblast su planine od gornjeg toka Vrbasa pa do Prokletija, dakle uglavnom visinski delovi Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka. Teritorija preko koje se raspršilo ovo stanovništvo ogromna je. Ona obuhvata Crnogorsko Primorje, dalmatinsko kopno, celu Bosnu, veliki deo Hrvatske i najveći deo Slavonije i našeg naselja u Baranji, veliki deo Vojvodine, svu zapadnu Srbiju i više od polovine Šumadije.*¹⁶ U okviru ove struje, koju je okarakterisao kao najjaču, izdvaja tri epicentra seoba – od kojih su dva ijekavska – oba su crnogorska, a jedan je ikavski (zapadna Hercegovina, dio zapadne Bosne i Dalmacije). Za jedno od crnogorskih žarišta seoba Ivić kaže da se nalazi *u istočnoj Hercegovini, naročito u delovima koji su 1878. i 1913. godine pripali Crni Gori.*¹⁷ *Tu u masivima Durmitora, Sinjajevine, Maglića i drugih planina i u dolinama Pive, Tare, Lima i gornjeg toka Neretve živelo je veoma pokretljivo, snažno i ekspanzivno stočarsko stanovništvo koje se neobično brzo proširilo na sve strane.*¹⁸ Drugi centar iz kojega su potekle crnogorske seobe¹⁹ bio je *u Crnogorskim Brdima i susednim delovima Sandžaka, uključujući tu i sjenički kraj.* Za iseljenike iz severozapadnoga dijela Crne Gore kaže da su se naselili po Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji, Baranji, zapadnoj Srbiji, donekle severnoj Srbiji i Vojvodini te po Dubrovačkome Primorju,

¹⁶ Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956, str. 46-47.

¹⁷ Ono što se ovde ne kaže, a što je za našu problematiku posebno bitno, jeste da su ovi krajevi (ili njihov najveći dio) i ranije pripadali crnogorskoj državi, a da su i za vrijeme turske uprave bili najviše upućeni na Crnu Goru.

¹⁸ Pavle Ivić, *Ibid.*, str. 47.

¹⁹ Ivić ga naziva „treće dinarsko žarište“. – Isto, str. 47.

dok je drugi dio iseljenika mahom naselio Srbiju, Kosovo i Metohiju.²⁰ Ovi podaci o seobama crnogorskoga stanovništva objašnjavaju porijeklo izvjesnih opšecrnogorskih jezičkih osobina na mnogo širem prostoru od onoga koji je omeđen crnogorskim državnim granicama. Činjenica da te osobine nadilaze pomenute granice ne oduzima pravo da se tretiraju kao crnogorske jezičke odlike, kako su to radili pomenuti autori i njihovi sljedbenici. Naprotiv, time se objašnjava upravo njihovo nekadašnje crnogorsko porijeklo, kao što se recimo hrvatski jezički uticaji mogu utvrditi prisustvom pojedinih čakavizama na nehrvatskome prostoru.

Konstatacija M. Pešikana da nema opšecrnogorskih jezičkih osobina²¹ u čvrstoj je vezi s podjelom crnogorskih govora na dva dijalekta i s tvrdnjom P. Ivića da *od svih štokavskih govora oni u Crnoj Gori su najjače izdiferencirani. Drugim rečima, nigde drugde nema toliko unutrašnjih razlika na prostoru odgovarajuće veličine.*²² Ako se uzme u obzir činjenica da P. Ivić torlačke govore posmatra kao dio štokavskoga sistema pod nazivom *prizrensko-timočka dijalekatska zona*, teško je opravdati podjelu prema kojoj isti status ima npr. “istočnohercegovački” prema “zetsko-sjениčkom dijalektu” na teritoriji Crne Gore i “prizrensko-timočki dijalekat” prema šumadijsko-vojvođanskom na teritoriji Srbije. Ako se uz to još zna za ogromno dijalekatsko šarenilo u Srbiji, đe su evidentne i strukturalne i tipološke razlike među pojedinim govorima, ostaje neodrživom navedena teza o crnogorskim govorima kao najjače izdiferenciranim. Nasuprot iznijetome mišljenju P. Ivića, Vojislav P. Nikčević je u svojim izučavanjima crnogorskoga jezika došao do zaključka da *u crnogorskome jeziku se razvio i opšti, naddijalekatski ili interdijalekatski tip jezika (koine). U tome tipu znatno preovladavaju i dominiraju zajedničke osobine crnogorskih govora i razlikuju se tri osnovna sloja jezičkih elemenata. U prvi sloj ulaze elementi južnoslovjenskoga i praslovjenskoga podrijetla, zajednički Crnogorcima, Srbima, Bošnjacima, odnosno Muslimanima, i Hrvatima. Drugi sloj obuhvata elemente koji u crnogorskome jeziku pošeduju*

²⁰ Isto, str. 47-48. Iseljavanja crnogorskog stanovništva prema Hercegovini potvrđuje i Jevto Dedijer u knjizi *Hercegovina*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1909.

²¹ Videti fusnotu 11.

²² Pavle Ivić, *Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora*, Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 31.

*kolektivnu govornu, odnosno interdijalektalnu upotrebnu vrijednost. (...) Treći sloj jezičkih elemenata sačinjavaju crnogorski mjesni govori.*²³

Da bismo provjerili ispravnost navedenih tvrdjenja koristićemo se materijalom koji donosi Pavle Ivić u svojoj *Dijalektologiji srpskohrvatskoga jezika*²⁴ i Asim Peco u *Pregledu srpskohrvatskih dijalekata*²⁵ jer oba autora imaju istovjetnu podjelu crnogorskih govora na dva dijalekta, a torlačke govore posmatraju kao dio štokavskoga sistema.²⁶ [Za sada nećemo uzimati u obzir mnoštvo crnogorskih jezičkih osobina koje su opisane u dijalektološkim studijama i monografijama što se odnose na različite krajeve Crne Gore.]

Na osnovu uporedne analize odlika koje pomenuta dva istraživača opisuju kao tipične za “istočnohercegovački” i “zetsko-sjenički” odnosno “zetsko-južnosandžački” dijalekat, dolazi se do zaključka da je najveći broj osobina koje se u njima javljaju zajednički i jednome i drugome “dijalektu”. Većina odlika koje se javljaju u prvome a nepoznate su u drugom “dijalektu” (ovđe ne uzimamo u obzir akcenatsko stanje, o kojemu će kasnije biti nešto više zбора) uglavnom se javljaju izvan crnogorske teritorije, tj. nema ih uglavnom ni u severozpadnim crnogorskim govorima. U zajedničke krupnije osobine o kojima je riječ spadaju prije svega:

1. ijekavica
2. duži oblici zamjeničko-pridjevske promjene (npr. tije(h), tijem)
3. jekavsko jotovanje (tě > će, cě > ce, dě > de, sě > se, zě > ze)
4. *dvje, svje, cvje* > *đe, še, ce* (npr. međed, šedok, Četko)
5. prilično zastupljeno jotovanje labijala
6. konsonantski sistem proširen fonemima *ś* i *ž*
7. *ě + j* > *i* (npr. cio, sijati), ali u radnom gl. pridjevu nijesu nepoznati ni oblici tipa: *śeđeo, viđeo*
8. *-st, -zd, -št, -žd* > *-s, -z, -š, -ž* (npr. plas, groz, priš, daž)
9. česta upotreba *-j* < *-đ, -ć* (npr. goj, doj, moj)

²³ Vojislav P. Nikčević, *Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik*, In: Jezičke i književne teme, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006, str. 187-188.

²⁴ Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956.

²⁵ Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.

²⁶ Razlika je jedino u tome što Asim Peco u okviru istočnohercegovačkoga dijalekata izdvaja poseban *severozpadnocrnogorski govorni tip*. – A. Peco, *Ibid.*, str. 75.

10. česta upotreba infinitiva bez krajnjega -i (npr. trčat, pričat)
11. dativ i lokativ *mene, tebe, sebe*
12. enklitike *ni* i *vi*
13. aktivna upotreba aorista i imperfekta
14. deklinacija *Pero – Pera – Peru...*
15. poremećen odnos između padeža mjesta i pravca
16. upotreba genitiva umjesto lokativa uz prijedlog *po* (npr. po kuća).²⁷

Ovim spiskom ne iscrpljuju se sve zajedničke osobine crnogorskih govora, već samo one koje su se kod pomenutih autora našle kao osobine dva odijeljena dijalekta. Iščitavanjem literature o crnogorskim govorima dolazi se do mnogo većeg broja paralelnih osobina u dvama opisanim “dijalektima”. Koliko su pak oni stvarno odijeljeni govori sâm spisak.

Ševerozapadni crnogorski govori pošeduju mnoštvo osobina koje ih isključuju iz tzv. istočnohercegovačkoga dijalekta. U pitanju su opštecrnogorske osobine koje se javljaju i u preostalim našim govorima, a ukoliko ih ima izvan crnogorskih državnih granica - uzroke treba tražiti u seobama a ne u čemu drugome. To je i bio razloga što ih je Asim Peco izdvojio, makar i kao poseban govorni tip (ševerozapadnocrnogorski), u okviru istočnohercegovačkoga dijalekta i obradio pod naslovom *Ijekavski govori hercegovačkog tipa van granica Hercegovine*²⁸, opisavši samo nekoliko njihovih distinktivnih osobina u odnosu na preostale govore “hercegovačkog tipa”. Te odlike, kaže Peco, *svedoče da govori zapadne Crne Gore imaju veći broj osobina za koje ne znaju govori današnje istočne Hercegovine, ni Hercegovine uopšte, što tim govorima daje posebno mesto u sklopu ijekavskih govora*.²⁹ Zatim navodi osobine koje su ovome “govornom tipu” zajedničke sa “zetsko-južnosandžačkim” dijalektom i po kojima se on razlikuje od ostatka “hercegovačkih govora”.

Ustaljeni kriterijum za klasifikaciju štokavskih govora predstavlja zamjena *jata* i akcentuacija.³⁰ *Za jezičku strukturu razlike u sistemu akcentuacije imaju mnogo veći značaj nego različita zamena jata. Uprkos*

²⁷ Ova je pojava u ševerozapadnim govorima manje izražena nego u ostalim.

²⁸ A. Peco, *Ibid.*, str. 74-75.

²⁹ Isto, str. 75.

³⁰ Viđi: Pavle Ivić, *Osnovni kriteriji podele štokavskih govora*, In: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956, str. 56-61.

tome usvojena je praksa da se pri klasifikaciji štokavskih govora polazi od zamene *jata*, a akcentuacija služi za podrazdele. (...) Sve dosadašnje podele uzimaju zamenu *jata* za osnovni kriterijum.³¹ I jedan i drugi kriterijum teško su primjenljivi na crnogorsku jezičku situaciju. U pogledu *zamjene jata* situacija je gotovo jednoznačna. Crna Gora je dominantno i prepoznatljivo ijekavska zemlja (dijete–đeteta). Dva odvojena ikavsko-jekavska govora (dite–đeteta) - podgoričkih i gusinjskih muslimana - ne mijenjaju znatno tu sliku jer zahvataju vrlo mali prostor, a po ostalim osobinama uklapaju se skladno u skupinu govora kojima pripadaju i u opšternogorski jezički sloj. Situacija je nešto drugačija kad je u pitanju dio crnogorskoga Sandžaka koji je uglavnom ijekavsko-ekavski (mada su odstupanja u tom pogledu znatna, što potvrđuje hipotezu da je u pitanju uticaj teritorijalno bliskih srpskih ekavskih govora). Na mikrostrukturnom planu ovi posljednji govori imaju nešto više zasebnih osobina ili osobina koje su u njima dosljednije zastupljene nego u ostalim crnogorskim govorima. U pitanju je uticaj albanske, bosanske i srpske jezičke granice, te na leksičkome planu značajnije prisustvo orijentalizama. Inače, po ostalim svojstvima i ovi se govori lijepo uklapaju u crnogorski makrostrukturni sloj. Ako još pomenemo specifičnu mrkojevičku situaciju u pogledu alternanata *jata*, iscrpili smo sva odstupanja od crnogorskoga ijekavizma. A, kao što je već rečeno, *zamjena jata* je osnovni kriterij za podjelu štokavskih govora.

Ako se može govoriti o raznovrsnosti i razuđenosti crnogorskih govora, onda je to akcenatsko stanje njihovo. Prema akcentu se bolje nego prema ma kojem drugom jezičkom nivou može odrediti pripadnost crnogorskih govornih predstavnika određenom mjesnom govoru. Nijedan drugi jezički sloj, pa čak niti bilo koja osobina, ne može biti pouzdan faktor u tome jer su mnogi mjesni govori po svim ostalim osobinama izuzetno slični ili podudarni. Crnogorski govori poznaju dvočlani, tročlani i četvoročlani akcenatski sistem.³² Tročlani akcenatski sistem zastupljen je u Lepetanima, Ozrinićima s Broćancem i Gusinju; četvoročlani u severozapadnim crnogorskim govorima, Bjelopavlićima, Donjim Pješivcima, Vasojevićima i crnogorskome dijelu Sandžaka; a dvoakcenatski sistem zastupljen je u svim ostalim govorima.³³ Međutim,

³¹ Isto, str. 60.

³² Podroban opis akcenatskoga stanja u crnogorskim govorima dao je Mitar Pešikan u citiranome radu *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*.

³³ Isto, str. 156.

isti akcenatski tipovi razlikuju se u pojedinim govorima. Npr. kratkosilazni akcenat prisutan je u Piperima na krajnjem otvorenom i zatvorenom slogu (npr. nāröd, sestrà), a u susjednoj Podgorici ga u tom položaju nikad nema, osim u antroponimiji (pri tome su i jedan i drugi govor dvoakcenatski), ali se zato u Podgorici javlja redovno na finalnom zatvorenom slogu (npr. nāröd, ali sèstra); ili u okviru četveroakcenatskoga sistema razlikuje se npr. bjelopavlički i susjedni pješivački govor jer se u prvom javlja dugosilazni akcenat na krajnjem slogu (npr. gen. ženê, ali samo žena) a kratkosilazni samo u enklizi (npr. reklà je), dok pješivački govor (tačnije, govor Gornjih Pješivaca) ne poznaje silazne akcente na posljednjem slogu u riječi. Akcenatski raznovrsnu situaciju dodatno komplikuje činjenica da opštecnogorsku odliku čuvanja neakcentovanih dužina remeti barski govor sa okolinom i neki mjesni govori Boke Kotorske.

Kao što se na osnovu iznijetoga kratkog osvrta na crnogorsku akcenatsku situaciju može zaključiti, ni ovaj kriterijum nije od prevelike pomoći u klasifikaciji crnogorskih govora. Ako bi se obuhvatile sve akcenatske razlike, dobio bi se veliki broj govornih grupa koje ne bi odgovarale stvarnom stanju jer, iako akcenatski razučene, one bi po ostalim svojstvima bile gotovo identične.

Već na početku sistematskih izučavanja crnogorskih govora, Mihailo Stevanović i Radosav Bošković odvojeno su došli do istoga zaključka: osobine pojedinih crnogorskih govora uglavnom se poklapaju s plemenskim granicama.³⁴ Na to je svakako uticala specifična podvojenost crnogorskih plemena u pojedinim sferama života. Ipak, uporednom analizom postojeće dijalektološke građe može se utvrditi da ni među

³⁴ R. Bošković & M. Malecki, *Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susjedne govore*, Gasnik Odjeljenja umjetnosti, knj. 20, CANU, Podgorica, 2002, na str. 11. kažu: *Kad su u pitanju izoglose, one se prostiru skoro celom dužinom granica plemena: podela na nahije i bratstva nije imala većeg uticaja na grupisanje dijalekata. Retke su velike razlike u okviru jednog plemena, ali u okviru nahije se ponekad mogu sresti dosta značajne dijalekatske razlike.*

To je u potpunoj saglasnosti s tvrdnjom M. Stevanovića, izrečenom u monografiji *Istočnocrnogorski dijalekat*, str. 2., da među crnogorskim plemenima *postoje izvesne razlike i u jezičkim crtama. U jednom plemenu, bilo ono manje (od svega jedne opštine) ili više (od nekoliko srezu) – ne računajući odive i doseljenike iz drugih plemena – i za oštro uho i dobro jezičko osećanje razlike su neznatne. Ova se okolnost zgodno iskorišćava za podelu govora u manje dijalekatske grupe i za odvajanje od krajeva koji pripadaju drugim dijalekatskim oblastima.*

pojedininim plemenima nema tolikih razlika da bi se moglo govoriti o posebnim dijalektima ili dijalekatskim tipovima na nivou Crne Gore. Ukoliko bi se iz praktičnih razloga pokušala uspostaviti neka uslovna klasifikacija crnogorskih govora, onda bi se moglo govoriti samo o govornim skupinama koje bi se međusobno razlikovale u nekim sitnijim osobenostima (kojih je danas iz razumljivih razloga sve manje), dok bi se po svim važnijim elementima te govorne skupine skladno uklapale u pomenuti drugi (opštercnogorski) jezički sloj koji je definisao Vojislav P. Nikčević. S obzirom na nepostojanje izrazitih diferencijalnih crta među crnogorskim govorima, o zasebnim dijalektima ne može se govoriti.

Teritorija koju su izučavali R. Bošković & M. Malecki i Mihailo Stevanović krajem 20-ih godina XX. vijeka poklapa se u jednom dijelu, ali se njihova klasifikacija prilično razilazi. Kad se ovde doda i klasifikacija crnogorskih govora M. Pešikana u pomenutoj njegovoj sintetičkoj studiji,³⁵ onda je neslaganje još veće.

Bošković & Malecki izdvajaju 4 govorna tipa:

1. cetinjski tip (četiri nahije i priobalje između Boke i Bara)
2. barski tip (Bar s Mrkojevićima i Zupcima)
3. tip govora Kuča i Pipera
4. tip govora plemena Bjelopavlići i Pješivci

Stevanović izdvaja 4 govorne grane:

1. zetskopodgorička
2. piperska
3. kučkobratonožićka
4. vasojevička

Pešikan izdvaja tri posebna dijalekta:

1. zetsko-gornjopolimski dijalekat ("stariji" zetski govori zapadno od Komova, Vasojevići i plavsko-gusinjski kraj) kome pripadaju:
 - a) starocrnogorski poddijalekat (obuhvata četiri nahije)
 - b) primorski pojas
 - c) donjozetski pojas (obuhvata prostor koji je pokrивao

³⁵ Videti tačan naziv ovih studija u fusnotama 3, 4 i 11.

srednjovjekovni naziv Donja Zeta) u kojem se jasno izdvaja južnozetska zona (krajnji jug Crne Gore s fokusom u Mrkojevićima)

- d) pojas starijih brdskih govora (teritorija koju je opisao M. Stevanović u *Istočnocrnogorskom dijalektu* zajedno s Bjelopavlićima i Donjim Pješivcima), u okviru kojega izdvaja dva tipa:
 - pipersko-kučko-bratonožićki, s prisustvom nekih donjozetskih crta
 - bjelopavličko-vasojevički
- 2. crnogorski dio južnosandžačkog dijalekta (govori iznad Vasojevića – Bihor i okolina Bijelog Polja)
- 3. crnogorski dio novoštokavskoga i jekavskog (istočnohercegovačkog) dijalekta.³⁶

Neusklađenost pomenutih klasifikacija i glomaznost Pešikanovih imenovanja evidentna je. S druge strane, postojeća literatura o crnogorskim govorima najčešće ne ide u prilog pomenutim klasifikacijama. Nema npr. nikakvoga razloga za izdvajanje posebne piperske govorne grane (kako je učinio Stevanović), ali je kučko-piperskome govornom tipu (Bošković & Malecki) neophodno pridružiti i bratonožićki govor. Kad su u pitanju govori ova tri plemena, najprihvatljivije je njihovo svrstavanje u zajednički govorni korpus (kučko-pipersko-bratonožićki), kako to čini Pešikan. Međutim, ako se ide (prema Pešikanovom modelu) ka izdvajanju zasebnih govornih cjelina u okviru crnogorskih govora prema određenim mikrostrukturnim osobinama, onda je “neke donjozetske crte” potrebno izvrstiti iz kučko-pipersko-bratonožićke govorne grane i izdvojiti ih u posebnu zetsko-podgoričku govornu granu, kako je to uradio M. Stevanović. To prije svega zbog toga što mjesni govori ove grane ne poznaju karakteristični izgovor poluglasnika iz prijetodne grane. Takođe, nema nikakvoga značajnijeg razloga za izdvajanje posebne primorske grane koja ne obuhvata govor Bara s okolinom i krajnji crnogorski jug, kako to

³⁶ Za ovaj posljednji Pešikan kaže da je *sa jačim prisustvom nekih zetskih crta u graničnoj zoni, a inače bez izrazitog diferenciranja govora* (Ibid, str. 169). Međutim, građa koju iznose Milija Stanić (u dvotomnoj monografiji *Uskočki govor*), Jovan Vuković (u monografiji *Govor Pive i Drobnjaka*) i Danilo Vušović (u monografiji *Dijalekt Istočne Hercegovine*) u koliziji je sa tim stavom jer su “neke zetske crte” prisutne u mnogo značajnijoj mjeri u ovim govorima, i ne samo u graničnoj zoni nego i duboko u unutrašnjosti. No, slika o tome biće jasnija kad se izradi *Dijalektologija crnogorskoga jezika*.

čini M. Pešikan, jer: a) ti govori čine cjelinu sa njihovim kontinentalnim zaleđem; b) zajedno sa govorima zaleđa skladno se uklapaju u crnogorski naddijalektalni sloj. Svi oni su ijekavski, a međusobno se razlikuju jedino u akcentu (baš kao i njihovo zaleđe), pri čemu grad Perast dijeli ove govore na četvoroakcenatske i dvoakcenatske (s izuzetkom troakcenatskih Lepetana). Povezanost primorskih govora s njihovim zaleđem istorijski je lako objasniti. M. Stevanović izdvaja vasojevički govor u posebnu govornu granu, a M. Pešikan ovome pridružuje i bjelopavličke govore definišući bjelopavličko-vasojevički govorni tip. Međutim, na osnovu raspoložive građe može se ustvrditi da je ovim govorima blizak i donjopješivački govor, pa se može govoriti o donjopješivačko-bjelopavličko-vasojevičkoj govornoj grani. Starocrnogorski poddijalekat (M. Pešikan) se uglavnom poklapa s cetinjskim tipom (R. Bošković & M. Malecki), s tim što posljednja dvojica proučavalaca ovome tipu s pravom pridružuju i “priobalje između Boke i Bara”.

Dakle, svaka je dosadašnja podjela crnogorskih govora sporna, i to prije svega iz dva osnovna razloga:

1. zato što se zanemaruje činjenica da su crnogorski govori naddijalektalnoga tipa, tj. da predstavljaju zasebnu cjelinu, a da se glavne razlike među njima tiču akcenatskoga stanja;
2. zato što ne postoji zajednički kriterijum za njihovu podjelu. Ovaj drugi razlog prirodno proističe iz prvoga, a već je viđeno da *zamjena jata* kao osnovni kriterijum za podjelu štokavskih govora nema većeg značaja kad su u pitanju crnogorski govori. S druge strane, ako se za kriterijum uzme akcenatsko stanje mjesnih govora, desiće se da se pojedini govori, koji su akcenatski prilično raznovrsni, poklope u većini drugih osobina.

Ipak, ako se pođe od globalne akcenatske situacije, crnogorski govori se mogu podijeliti na dvije velike skupine: ševerozapadnu (četvoroakcenatsku) i jugoistočnu (dvoakcenatsku) skupinu crnogorskih govora. Kao što se vidi, u ovoj podjeli zanemarene su pominjane troakcenatske govorne oaze. Međutim, iako Bjelopavlići, Vasojevići i Donji Pješivci imaju četvorakcenatski sistem, po nekim drugim svojim svojstvima (poremećen odnos između padeža mjesta i pravca, sudbina vokalske grupe *ao*, postojanje dugosilaznoga akcenta na krajnjem slogu

i još neke sitnije osobine) oni su bliži dvoakcenatskim crnogorskim govorima. Situacija je formalno lakša kad je u pitanju crnogorski dio Sandžaka jer se on na osnovu ijekavsko-ekavske *zamjene jata* (premda su odstupanja znatna), može izdvojiti u posebnu govornu skupinu, koja je opet po mnoštvu drugih osobina bliska dvijema navedenim skupinama. Specifične osobine ove skupine razvile su se kao posljedica prožimanja albanskih, bosanskih i srpskih jezičkih osobina sa izvornim crnogorskim.

Na osnovu onoga što se iz dijalektološke literature zna, među mjesnim govorima severozapadne govorne skupine nema značajnijih distinktivnih crta, mada se i ovde u okviru pojedinih plemena mogu markirati određene specifičnosti (premda se i takve specifičnosti mogu uglavnom naći u nekim drugim crnogorskim govorima). Isto važi i za skupinu govora crnogorskoga dijela Sandžaka.

U okviru jugoistočne skupine govorne specifičnosti pojedinih plemena nešto su izrazitije. Bez pretenzija na donošenje konačne klasifikacije u ovom trenutku, moglo bi se reći da se u okviru jugoistočne skupine izdvaja 5 govornih grana (poslužimo se terminologijom M. Stevanovića): 1. podlovcenska govorna grana (teritorija četiri nahije i Crnogorsko Primorje od Perasta do Bara); 2. barsko-mrkojevička govorna grana; 3. kučko-pipersko-bratonožićka govorna grana; 4. zetsko-podgorička govorna grana (kojoj pripadaju i Tuzi sa okolinom te govor crnogorske dijasporu u Vraki i Skadru); 5. donjopješivačko-bjelopavličko-vasojevička govorna grana.

Ono što je značajnije od ove klasifikacije jeste činjenica da je broj specifičnosti pojedinih govornih grana nesrazmjerno manji od broja zajedničkih crta jugoistočne skupine, baš kao što je i broj specifičnosti tri navedene govorne skupine (severozapadne, jugoistočne i skupine govora crnogorskoga dijela Sandžaka) u ogromnom zaostatku u odnosu na broj njihovih zajedničkih, opštercnogorskih jezičkih crta. Takođe, važno je istaći da jedinice iz navedene podjele crnogorskih govora nipošto ne mogu biti shvaćene kao zasebni dijalekti jer za takav status ne posjeduju dovoljan broj zasebnih (ni makro- ni mikro-) specifičnosti.

* * *

U zaključku ovoga rada može se sažeti da su crnogorski govori do sada uglavnom tretirani kao suviše raznorodne dijalekatske jedinice koje uveliko nadilaze granice crnogorske teritorije, a ukoliko u njima

ima osobina koje se izvan Crne Gore ne javljaju – onda su tretirane kao lokalne osobine pojedinih mjesnih govora, uz gotovo redovnu tvrdnju da opšternogorskih osobina nema. U skladu s tim, prevladala je podjela ovih govora na dva oštro suprotstavljena dijalekta, različito imenovana od strane pojedinih autora. Međutim, na osnovu postojeće literature i raspoložive građe, može se zaključiti da crnogorski govori predstavljaju cjelinu koju bitno ne narušava činjenica da se izvjesne crnogorske makrostrukturne osobine javljaju izvan matične teritorije zahvaljujući čestim, ponekad i masovim seobama crnogorskoga stanovništva. Ovome stavu u prilog ide i aksiom da se granice pojedinih dijalekatskih jedinica ne poklapaju s administrativnim granicama.

Bogata literatura koja je nastala na osnovu višedecenijskih izučavanja crnogorskih govora potvrđuje ispravnost teze Vojislava Nikčevića o naddijalekatskom (koine) tipu crnogorskih govora i njegove podjele tih govora na tri sloja: 1. opšteštokavski (zajednički svim štokavcima: Bošnjacima, Crnogorcima, Hrvatima i Srbima), 2. opšternogorski (jezički elementi koji zahvataju cio crnogorski prostor) i 3. crnogorski mikrostrukturni sloj (kome pripadaju specifične osobine crnogorskih mjesnih govora). U skladu s tim, neodrživ je suprotan stav o postojanju dva strogo odijeljena dijalekta koji presijecaju crnogorsku teritoriju.

Na osnovu osobina iz pomenutoga trećeg sloja crnogorskih govora, moguće je iz praktičnih razloga (radi bolje preglednosti) izdvojiti dvije (i)jekavske govorne skupine: *ševerozapadnu* (četvoroakcenatsku) i *jugoistočnu* (uglavnom dvoakcenatsku) i jednu ijekavsko-ekavsku – *skupinu govora crnogorskoga dijela Sandžaka*. U okviru jugoistočne skupine crnogorskih govora moguće je izdvojiti pet govornih grana: 1. podlvoćenska; 2. barsko-mrkojevička; 3. kučko-pipersko-bratonožićka; 4. zetsko-podgorička; 5. donjopješivačko-bjelopavličko-vasojevička. Govori preostale dvije skupine slabije su razučeni.

S obzirom na opisano stanje u crnogorskim govorima, pri izradi *Dijalektologije crnogorskoga jezika* biće neophodno izdvojiti dvije cjeline: jedna će obuhvatiti opšternogorske jezičke osobine, a druga specifičnosti pobrojanih govornih skupina s osobinama njihovih mjesnih govora. Da ne bismo izlazili iz odabrane teme, mi u ovome radu nijesmo ulazili u opis tih skupina i njihovih govornih specifičnosti, već to ostavljamo za drugu priliku.

Citirana literatura

Bošković, Radosav & Malecki, Mječislav. - *Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore*, Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU, br. 20, Podgorica, 2002.

Ćupić, Drago. - *Bibliografija govora Crne Gore*, Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984.

Dedijer, Jevto. - *Hercegovina*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1909.

Hamm, Josip. - *Crnogorsko T, D + JAT > ĆE, ĎE*, Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984.

Ivić, Pavle. - *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956.

Ivić, Pavle. - *Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora*, Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984.

Nikčević, Vojislav P. - *Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik*, In: Jezičke i književne teme, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006.

Peco, Asim. - *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.

Pešikan, Mitar. - *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXI/1, Matica srpska, Novi Sad, 1979.

Pulević, Vukić. - *Glasovi š i ž u crnogorskoj toponimiji*, Lingua Montenegrina, br. 1, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević", Cetinje, 2008.

Stanić, Milija. - *Uskočki govor*, Srpski dijalektološki zbornik,

Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, Tom I, knj. XX, 1974. i Tom II, knj. XXII, 1977.

Stevanović, Mihailo. - *Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije*, Četvrto izdanje, Obod, Cetinje, 1962.

Stevanović, Mihailo. - *Istočnocrnogorski dijalekat*, Južnoslovenski filolog, knj. III, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933-1934.

Vuković, Jovan. - *Govor Pive i Drobnjaka*, Južnoslovenski filolog, knj. XVII, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1938-1939.

Vušović, Danilo. - *Dialekt Istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927.

Adnan ČIRGIĆ

ON MONTENEGRIN SPEECHES CLASSIFICATION

The author gives critical-analytical review on the former attempts of Montenegrin speeches classification and offers a new model for their classification. Beginning from the substitution of „jat“ and accent state as the basic principle for the classification of štokavian speeches, the author divides the Montenegrin speeches into three parts: south-east, north-west and speeches of Montenegrin Sandžak. This conditional division doesn't deny the thesis about spontaneously developed *koine* type of Montenegrin national speeches.